

= = = = Hajnal Géza =

/// **„Nem találunk szavakat”**

Szőnyi Tamás Molnár Gál Péter (MGP) naplójáról írt kritikáját olvasva Esterházy Péter legendás kezdőmondata jutott az eszembe.¹ Szőnyi asztalt beszakító kétkötetes remekét, a *Titkos írást*² rendszeresen forgatom tanulmányaim írása közben. Szerzőjével egyszer-kétszer váltottam szót az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) kutatótermében vagy éppen a szomszédos Hunyadi téri csarnokban.³ Tudása, hozzáállása elismerésre méltó, emellett habitusa is megfogott. Így nem valamiféle szakmai bajszhúzogató inspirálja cikkemet, hanem annak végiggondolása, hogy nem tévedett-e, mikor MGP-re koncentrálva az alábbi bekezdést írta recenziójában:

„MGP tudhatta, hogyan oldott meg egy hasonlóan emberpróbáló feladványt Esterházy Péter, miután elégették az édesapja ügynöki munkásságát őrző dossziékat. Ismerhette Esterházy módszerét, láthatta, miként működik, s ehhez képest is alakíthatta ki a magáét. Az író időrendben, akár mondatonként, sőt olykor szavanként reflektált apja jelentéseire. MGP más módszert választott.”⁴

Érteni vélem, hogy Szőnyi Tamás Esterházy Péter kapcsán elsősorban a *módszerére* kíván reflektálni, erről is kifejtem majd a véleményemet, de nehezen tudok elmenni a *megoldott emberpróbáló feladvány* mellett. Valóban megoldotta EP a feladványt? Ahogy az író maga kérdezhetné: Mit is oldott meg? Talán a *megpróbálta megoldani* lett volna a pontos kifejezés, az immár nagykorúvá vált *Javitott kiadás* című regény említése kapcsán.⁵ Esterházy Péternek azonban – ellentétben mondjuk két íróval, Csurka Istvánnal és Tar Sándorral, akiknek a saját múltjukkal kellett elszámolniuk – nem a maga bűnével, árusásával (hosszan sorolható) kellett szembenéznie, hanem az akkor már halott apjával. Újraolvasva szövegét, ennyi év távlatából még inkább látzik, hogy a fiút nem csupán az apja üdve izgatta, hanem a sajátja is. Hogy mi lesz ővele,

1 = Szőnyi, 2020.

2 = Szőnyi, 2012.

3 = „Kimentem a közeli piacra banánért” – írja Esterházy Péter apja állambiztonsági tevékenységével kapcsolatos iratainak tanulmányozása közben.

4 = Szőnyi, 2020.

5 = Esterházy, 2002.

hogy ez a szégyenletes ügy, az apa ügynök volta, napvilágra került. Hol lesz a helye íróként, aki éppen befejezte tíz év óta írt családregényét, a *Harmonia celestis*,⁶ ha tetszik, az apja márványba faragott szobrával. (Persze erről szó sincs...) Mi lesz a családjával, a családjával *nevével*? Mit kell máshogyan értelmeznie, elsősorban magának – később olvasóinak – a saját korábbi szövegeiben? Tehát a *Javított kiadás* elsősorban Esterházy Péterről, nem pedig Esterházy Mátyásról szól. Az apák és fiúk problémakör újra és újra fölvetődő dilemmáinál mindig nyugvópontra jutunk, ha elfogadjuk alapvetésül: mindenki a maga tetteiért felelős. Jelen esetben a fiú azért, hogy hogyan ír az apjáról. Lehetséges, hogy többet ártott apjának a *módszerével* – jelesen a könyvírással, jelentései ízekre szedésével –, mint amit megérdemelt. Noha két évig hordozta magában a családján esett szégyenfolt okozta fájdalmat, ami ebből a szempontból nagy idő, de mégsem volt türelme megvárni, hogy kihűljenek a frissen olvasott akták, lecsillapodjanak a jogosan feltörő indulatai, hogy kellően eltávolítsa magától a problémát. Hanem a saját eszközével, az írással próbálta feldolgozni a történeteket. Az írást mint terápiát próbálta alkalmazni. Dés László emlékezett⁷ vissza barátja halála után élete traumájára, s érthetően elfogult mondataiból is kiviláglik, hogy a feldolgozás nem sikerült. *Hiába írta ki magából*. Dés szerint etikailag, irodalmilag, esztétikailag rendben van a könyv, *nagy írás és nagy emberi tett*, csak éppen mentálisan nem használt.

A *Javított kiadás* megjelenése után három évvel Vámos Miklós (az ő apja életében is voltak szégyenfoltok: Rajk titkára volt) faggatta kollégáját egy pódiumbeszélgetésen.⁸ Vámos dicsérte a könyvet, ám az volt a benyomása, hogy EP *semmilyen mentséget nem talált* apja számára. Erre EP kurta „*dehogynem*”-mel és kézlegyintéssel felelt. Majd tovább folytatva elmondta, hogy a „*valóság tudomásulvételének egy abszurd helyzete volt a számomra, és ennek megfelelően abszurdan viselkedtem, és abszurdan gondolkodtam a magam számára. És ezt írtam én le.*” Tökéletesen tisztában volt tehát vele, hogy mit csinált. Vámos Miklós tovább feszegette EP aktuális érzelmeit; vajon az eset eltávolította a fiút apjától, vagy éppenséggel jobban megszerettette vele? „*B változat*” – érkezett a szomorkás válasz. Ám az olvasónak és az utókornak a könyv maradt.

Hosszan elemezhető a *Javított kiadás* stiláris, művészi, irodalmi szempontok alapján, amit sokan meg is tettek korábban,⁹ egyértelművé téve, hogy EP szövege alapvetően az irodalom tárgykörébe tartozik. Fontos tisztázni, hogy egy regényről beszélünk, ráadásul olyanról, mely egy másik regénynek a mellékleteként született a szerző egyértelmű szándéka szerint. A két mű együtt értelmezendő. Szőnyi Tamás viszont az állambiztonsági szervek iratainak szakavatott elemzője, és cikkét sem egy irodalmi folyóiratban, hanem egy szakmai periodikában jelentette meg.

6 = Esterházy, 2000.

7 = Dés, 2016.

8 = Vámos Miklós és Esterházy Péter beszélgetése az Alexandra Könyvesházban, 2005. december 21. <https://www.youtube.com/watch?v=vXo2LoSnZCo> (Utolsó letöltés: 2021. február 24.)

9 = Ezek közül itt csak kettőt említek, amelyek a regény megjelenése utáni évben górcső alá vették az összes megjelent recenziót. Olasz, 2003; Böhm (szerk.), 2003.

Tényszerűen megállapítható: Esterházy Mátyást beszervezték, és jelentéseket írt. Ez akár tekinthető árulásnak is. Ám, hogy ártott-e valóban bárkinek is (az ügynökök jelentéseivel foglalkozó történészek, nagyon helyesen, megkülönböztetik az ártó, készakarva rosszat tevő és a teljesen ártalmatlan jelentésírókat, lásd erről például Ungváry Krisztián cikkét¹⁰), később bocsánatot kért-e, meggyóna-e bűnét stb., stb., ezek mind mérlegre teendők ahhoz, hogy erkölcsi ítéletet mondhassunk valaki fölött. (Persze előbb a *saját szemükből a gerendát...*, illetve *az vesse rá az első követ...*) Ettől még megértjük, ha a fiának mindez rosszul esett. Más fiak, esetleg unokák, ezt máshogyan *oldották meg*.¹¹

A Csanádi fedőnevű ügynök jelentéseit tartalmazó dossziét nem tanulmányoztam, de átfutottam a levéltári adatbázisban, hogy kikről jelentett. Nem írt olyanokról, akik fia, Péter köréhez tartoztak; se tanáraitól, se írókról, hanem a saját arisztokrata rokonairól, barátairól: grófokról, tengerésztisztekről, papokról, nagykövetekről, akik kényszerből sokszor fizikai munkával tartották el családjukat, átélték a kitelepítést, esetleg a börtönt. Azokról, akikről kérték, hogy jelentsen. És lehet, hogy nekik jelezte, ne mondjanak előtte semmi kompromittálót. Ez bevett ügynöki megoldás volt a hetvenes–nyolcvanas években. Az is elképzelhető, hogy volt, akitől bocsánatot kért. A fiaitól nem. Ő is próbálta *megoldani az emberpróbáló feladatot*.

Az ügynöki jelentéseket olvasó kutatóban kialakul egy kép a jelentésíróról, próbálja megérteni cselekedetei hátterét, gondolkodásmódját. Ugyanakkor nem tekinthet el attól a nagyon fontos kérdéstől, hogy mi volt a kiindulási pont, az origó, jelesül, hogy miért és milyen körülmények között szervezték be az ügynököt. Ez Esterházy Mátyás esetében homályban marad. Vélhetően eltűnt a beszerzési dosszié.

Ismerve a jelentések jellemzőit, megállapítható például, hogy a gépelt verziók sokszor nem az ügynök szavait tartalmazzák. Sokáig Esterházy Mátyás sem volt hajlandó leírni megfigyeléseit, tapasztalatait („*az ügynök minden alkalmat megragad arra, hogy írásos jelentést ne adjon, nem akarja személyét kompromittálni*”¹²), hanem a tartóiszttal történt beszélgetés alapján készült el a jegyzőkönyv. Magyarán nem a szerző szavait, illetve nem biztos, hogy az ő szavait olvassuk. Valaki diktálta, valaki legépelte. Szövegmodosulás történt. Ráadásul ezeknek a jegyzőkönyveknek sokszor a tartóiszttal írt megjegyzéseit kommentálja az író könyve első harmadában, tehát végképp nem apja szavait. („*Feladat*,” „*Intézkedés*” szerepel a jelentések végén.) Majd a saját szövegét, a *Harmonia caelestis*t vizsgálja, azt fürkészve, hogy akaratlanul nem történt-e benne utalás apja besúgó voltára. A fikciót méri a valósághoz. Ez már valóban az irodalom tárgykörébe tartozik. A recenzensek ki is emelték, hogy az ügynöki jelentések önmagukban unalmasak, sekélyesek lettek volna, milyen jó, hogy irodalmat kaptak helyette.

10 = Ungváry, 2006.

11 = Pokorni Zoltánnak például kétszer kellett szembesülnie ősei bűneivel. Megtette anélkül, hogy pálcát tört volna felettük. Igaz, akkor már mindkét eset napvilágot látott a történészi elemző munkát követően.

12 = Esterházy, 2002: 52.

Ám a későbbiekben sem ismerhetjük meg az apa szavait (akár módosultak, akár nem), mivel EP nem közli egyetlenegyszer sem egyben a jelentéseket. Szavakat és mondatokat emel ki belőle, azokra reflektál, de leginkább ő narrálja az eseményeket az általa olvasottak alapján. Mi, befogadók nem ismerhetjük meg, mit írt le az apa. Eltűnnek a mondatok és a szavak. Magának leírja, többször utal is erre. „*Hol Ottlikot másolok, hol ilyesmit, nagy a fésztaóv.*” Tényleg olyan nagy ez a fésztaóv a saját eljárását tekintve? Hiszen mindkétszer ugyanaz történik: az olvasó nem láthatja az eredeti szöveget, a valódi forrást. A két másolás inverze egymásnak. Ottlik *Iskola a határonját* szó szerint lemásolja egyetlen papírlapra, ezzel olvashatatlaná teszi. Apja szövegét lemásolja ugyan, ám nem teszi közzé, ezzel teszi olvashatatlaná.¹³

Mindezek alapján úgy vélem, hogy a *Javított kiadás* című regény nem nevezhető *módszernek*, másoknak végképp nem ajánlható, és önmagában nem alkalmas a sokat emlegetett szembenézésre sem.

Szőnyi Tamás MGP könyvéről írt recenziójából is megtudhatjuk, hogy a színikritikus Luzsnyánszky Róbert néven írt jelentései még életében megjelentek,¹⁴ ha a szakember feltételezése szerint hiányosan is, mégis több száz oldalon olvasható, egybefüggő szövegrészekkel. A *Coming out* című könyvet pedig szerzője megírása után mégsem kívánta kiadni, jogörököse döntött így tíz évvel MGP halála után. Így ezt a művet is *másképpen* érdemes talán olvasnunk.

=== Hivatkozott irodalom ===

Böhm (szerk.), 2003

Böhm Gábor (szerk.): *Másodfokon. Írások Esterházy Péter Harmonia caelestis és Javított kiadás című műveiről*. Budapest, Kijárat.

Dés, 2016

Dés László: <szaxofonozz, majd:>. In Kőrössi P. József (szerk.): *A megrendülés segédigéi*. Budapest, Noran Libro.

Esterházy, 2000

Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. Budapest, Magvető.

Esterházy, 2002

Esterházy Péter: *Javított kiadás – melléklet a Harmonia caelestishez*. Budapest, Magvető.

¹³ = = Már önmagában az nagy tett a részéről, hogy apja jelentéseit pirossal szedték a könyvben, hiszen EP írói felfogásának alapvetése volt a vendégszövegek hivatkozás nélküli beépítése szövegeibe.

¹⁴ = = Fonyódi (szerk.), 2004.

Fonyódi (szerk.), 2004

Fonyódi Péter (szerk.): A rivaldafény árnyékában. A „vágatlan” Luzsnyánszky dosszié.
Budapest, Magyar a Magyarért Alapítvány – Kapu Könyvek.

Olasz, 2003

Olasz Sándor: A Javított kiadás antinómiái. *Új Forrás*, 3. sz.

Szőnyei, 2012

Szőnyei Tamás: Titkos írás. *Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*.
Budapest, Noran.

Szőnyei, 2020

Szőnyei Tamás: Outcome. Molnár Gál Péter: Coming out. *Betekintő*, 4. sz. 129–138.

Ungváry, 2006

Ungváry Krisztián: Mozgástér és kényszerpályák. (Ecsetvonások egy egyházfő életrajzához). *Élet és Irodalom*, 2006. február 3. 10–11.

=== Internetes hivatkozás ===

Vámos Miklós és Esterházy Péter beszélgetése az Alexandra Könyvesházban,
2005. december 21. <https://www.youtube.com/watch?v=vXozLoSnZCo>
(Utolsó letöltés: 2021. február 24.).

Kulcsszavak

=====

értelmiség, kultúra, recenzió